

Observatorio de Desarrollo Local de la provincia de Valencia - IIDL

INFORME DE RESULTADOS

LA VULNERABILITAT URBANA EN LA PROVÍNCIA DE VALÈNCIA: ANÀLISI, REFLEXIÓ I REPTES DE FUTUR

ÀREA DE OBSERVAL: Vulnerabilitat Urbana i Desenvolupament Local

AUTOR/AES/AS: Glòria Maria Caravantes López de Lerma (coord.), J. Javier Serrano Lara, Mercedes Botija Yagüe, Alba Galán Sanantonio, Eva Gallén Granell, Encarna Canet Benavent, Lucía Martínez-Martínez, Ángela Carbonell Marqués y J. Javier Navarro Pérez

FILIACIÓN: IIDL – Universitat de València

RESUM EXECUTIU:

La realitat territorial de la *ciutat contemporània* mostra l'existència de processos on la desigualtat, la polarització i la segregació urbana emergeixen de forma notable en determinats espais urbans. Aquests espais es caracteritzen, fonamentalment per l'aglutinació de determinats factors de risc, així com per dinàmiques urbanes i socials, com ara la persistència, la concentració de dèficits en múltiples àmbits (urbanístics, socials, residencials, educatius i institucionals, entre d'altres), així com per la concentració d'elevats percentatges de població amb un elevat nivell de vulnerabilitat; i la manca de mescla social d'aquesta població amb la resta de residents dels municipis de referència on s'ubiquen aquests espais que, en bona mesura, tot en conjunt determina la seua cronicitat espacial i al llarg del temps.

D'aquesta forma, el present informe executiu presenta, per una banda, l'anàlisi del fenomen de la vulnerabilitat urbana en la província de València a través d'aquells barris vulnerables ubicats en aquells municipis amb una població superior als 50.000 habitants des de la perspectiva comunitària, és a dir, contemplant la visió de la ciutadania, les persones professionals i de l'administració pública. D'altra banda, el informe reflexiona respecte al model de polítiques urbanes front a la vulnerabilitat urbana, especialment assenyalant els desafiaments i els reptes de futurs en un escenari *glocalitzat*.

La metodologia seguida al llarg d'aquest informe ha versat especialment en la utilització de la perspectiva qualitativa a través de la realització d'audicions a la societat civil organitzada i entrevistes a professionals d'educació, serveis socials, sanitat, habitatge i d'entitats del tercer sector, així com a responsables polítics d'àmbit local i d'àmbit autonòmic en matèria de serveis socials, educació i habitatge. Amb el conjunt d'informació recopilada a partir d'ambdues tècniques, s'escenifica la situació de la vulnerabilitat urbana en la província de València a través de la identificació de necessitats, problemes i potencialitats, així com la identificació d'actuacions desenvolupades en els respectius barris vulnerables tendents a la millora de la qualitat de vida de la ciutadania.

Aquesta investigació naix amb la pretensió de servir d'utilitat per a futures anàlisis empíriques en matèria de vulnerabilitat urbana i polítiques urbanes, especialment a fi d'aprofundir en el camp d'estudi dels fenòmens urbans des d'una perspectiva comunitària, interdisciplinària i acadèmica.

A més d'això, els resultats oferits al llarg d'aquesta investigació pretenen servir d'utilitat per a les persones responsables de l'administració pública (local, regional i estatal) respecte al desenvolupament de polítiques públiques, mecanismes i actuacions tendents a la minoració de la vulnerabilitat urbana i la seua gestió en pro de garantir el dret a la ciutat i la qualitat de vida de les persones.

PALABRAS CLAVE:

Vulnerabilitat Urbana; València; Barrios Vulnerables; Políticas Públicas;

ÍNDICE

RESUM EXECUTIU:	2
1. Estat de la qüestió en matèria de vulnerabilitat urbana	5
2. Proposta i objectius	9
3. Metodologia	10
4. Resultats	15
5. Conclusions	22
6. Bibliografia	23

1. Estat de la qüestió en matèria de vulnerabilitat urbana

El creixement de la desigualtat entre països i regions al llarg de les diferents èpoques i societats, igualment s'ha traduït en notables desequilibris territorials, socials i econòmics en l'espai urbà. La màxima expressió d'aquesta desigualtat ha comportat processos de polarització social i segregació urbana on han emergit espais urbans marcats per la vulnerabilitat urbana, la manca de mescla social i la concentració de població en situació de vulnerabilitat (*people-based*), així com la concentració d'un conjunt de dèficits de caire social, educatiu, residencial, urbanístic, sanitari, geogràfic i institucional, entre d'altres (*area-based*). A banda de l'elevada concentració de població en situació de vulnerabilitat urbana cal assenyalar les escasses oportunitats de desenvolupament personal, la manca de recursos comunitaris (també denominada *social infrastructure*), deteriorament i degradació dels espais públics i comunitaris i del parc residencial, entre d'altres qüestions que determinen la idiosincràsia d'aquests barris.

Des del punt de vista teòric, existeixen diversos estudis nacionals i internacionals en el camp de la vulnerabilitat urbana i de les polítiques públiques, amb diferents perspectives analítiques que constitueixen els antecedents del present projecte.

A nivell internacional, Nacions Unides (2015) ha destacat el creixement de població concentrada en barris considerats marginals des de la dècada dels noranta del segle passat, on vora un quart de la població mundial viu en aquests barris. Amb els Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS), junt amb les iniciatives comunitàries com URBAN i Edusi impulsades a través dels FEDER de la Unió Europea s'aposta per un model de regeneració urbana integral on es contemplen de forma simultània aspectes socials, econòmics, urbanístics i residencials, entre d'altres, juntament amb la participació de la ciutadania en el disseny, implementació, seguiment i avaluació de les actuacions desenvolupades. En aquest sentit, els reiterats estudis de Sonia de Gregorio (2010; 2012; 2017; 2017a; 2017b; 2017c; 2019) sobre el paper de la iniciativa comunitària a Espanya des dels projectes URBAN I i II fins a les actuals Edusi (1994-2018) advoquen per l'enfocament col·laboratiu en la implementació de projectes de regeneració urbana comptant amb els agents comunitaris presents en els barris vulnerables. D'altra banda, existeixen diferents estudis empírics de les polítiques urbanes de caràcter estatal i europeu enfront de la vulnerabilitat urbana, tots ells fent incidència en la necessitat d'incorporar processos participatius en el procés d'elaboració dels marcs d'actuació [(Aparicio i di Nanni, 2011; Da Cunha, 2006; Harding, Harloe i Rees, 2012; Mechlenborg, 2019; Robson, 2014; Rojas Arias, 2010; OECD, 2018; Olsen, 2019; Simonsen, 2016; Urteaga, 2012; van den Berg, Braun i Otgaar, 2004)].

A nivell nacional, en l'època anterior als 2000 existia una notable mancança d'estudis empírics que observaren les tendències i les situacions de vulnerabilitat urbana en les ciutats espanyoles (Arias, 2000; 2005). L'estudi de Félix Arias (2000) introdueix el debat europeu sobre la qüestió urbana a les ciutats i en els barris en l'àmbit espanyol, realitzant una anàlisi detallada de 374 barris desafavorits, advocant per una política estatal per a les ciutats. Amb posterioritat, la integració de la perspectiva de la planificació urbana, el seguiment i l'avaluació dels resultats de les iniciatives dutes a terme en aquesta mena d'entorns, es va materialitzar en importants estudis de referència. En particular, l'estudi del fenomen de la vulnerabilitat en relació a la seua incidència en els espais urbans, ha sigut estudiat des de diferents disciplines com l'Arquitectura, el Treball Social, la Sociologia i la Geografia; produint diferents miríades interpretatives i conceptualitzacions teòriques. Sobre aquest tema, de gran rellevància resulta l'estudi d'Alguacil, Camacho i Hernández-Aja (2014) on s'analitza en profunditat el fenomen de la vulnerabilitat urbana a partir de variables i indicadors emprats en l'Atlas de la Vulnerabilitat Urbana per a la delimitació i identificació d'aquelles àrees vulnerables en els municipis espanyols de més de 50.000 habitants. En la mateixa línia, se succeeixen els estudis d'Agustín Hernández-Aja (1997; 2007; 2013; 2014; 2018) on s'analitza la situació dels barris vulnerables d'Espanya arran de les dades procedents dels diferents Cens de Població i Habitatges (1991, 2001 i 2011) que nodreixen l'Atlas de la Vulnerabilitat Urbana. A més a més, resulten imprescindibles els estudis de Blanco i Nel-lo (2018) i Subirats et al (2008) per a comprendre la idiosincràsia de les polítiques urbanes, el seu abast i la seua articulació en termes de governança i aprofundir en l'articulació de l'existència de diferents actors en el pla local i autonòmic que són protagonistes del seu propi canvi en les ciutats.

En l'àmbit territorial del País Valencià, les publicacions en matèria de vulnerabilitat urbana i el paper de les polítiques públiques sobre aquest tema, s'han desenvolupat des de diferents àmbits i enfocaments analítics amb la referència particular a determinats barris de la regió i, molt especialment en la província de València. Especialment, cal destacar el Decret 157/1988, d'11 d'octubre, del Consell de la Generalitat, pel qual s'estableix el Pla Conjunt d'Actuació de Barris d'Acció Preferent (DOGV núm. 935 de 03/11/1988) des de la Generalitat Valenciana on es va iniciar el primer marc normatiu d'actuació en matèria de barris. A partir d'aquesta normativa, existeixen diferents investigacions que analitzen de forma detallada la realitat de cadascun d'ells des de la perspectiva educativa (Cabo i Romero-Maza, 2014; Candela-Sevila, 2015; El-Habib Draoui, et al., 2016; Fabado i Serrano-Vidal, 2015; Giménez-Urraco, 2014; González-González, 1994; Romero-Maza i García-Muñoz, 2014); sociosanitària (Belis, 1997);

social (Caravantes, 2019; Caravantes i Serrano, 2016; Méndez-López, 2012; 2016; Mira-Perceval, et al., 2007), judicial (García-Marsilla, 2012; Uceda-Maza, 2011); geogràfica i residencial (Sainz-Pardo, 2017; Roldán, 2019); de gènere (Bustos-Mendoza, 2006); i demogràfica (Romero-Salord, 2013; Vera-Ros, 2012); entre d'altres. A diferència d'altres barris del País Valencià, especialment significativa és l'existència de nombrosos estudis al voltant del barri de La Coma desenvolupats des de la seua creació [(Buades i Giménez, 2013; Canet, et al., 2018; Caravantes, Climent i Masiá, 2017; Caravantes, Bueno-Sánchez i Masiá, 2017; Piazzoli, 2005; Rubio-Díaz, 2017; entre altres)].

El conjunt d'estudis desenvolupats des dels diferents nivells (internacional, estatal, autonòmic, provincial i fins i tot, local), argumenten la necessitat de desenvolupar polítiques públiques integrals emparades en un diagnòstic territorial on la comunitat (ciutadania, professionals i responsables polítics) siguen els vertaders protagonistes en l'enunciació i el desenvolupament d'actuacions amb, per i per a la comunitat.

D'aquesta forma, l'objecte d'aquest informe versa sobre l'anàlisi de la vulnerabilitat urbana a través dels barris vulnerables de les ciutats de la província de València de més de 50.000 habitants des de la perspectiva ciutadana, professional i de les persones que, en l'actualitat tenen responsabilitat pública. La selecció d'aquest llinar demogràfic es correspon amb la disponibilitat de dades exclusivament per a aquells municipis amb una població superior a aquesta xifra segons el *Atlas de la Vulnerabilidad Urbana* del *Ministerio de Transportes, Movilidad y Agenda Urbana*. D'acord amb aquesta font de dades, el País Valencià destaca junt a Catalunya, Andalusia i Melilla per l'elevat percentatge de població resident en barris vulnerables, donat que, és la que presenta el nivell més alt de vulnerabilitat (43%) de tota l'Espanya peninsular (Hernández-Aja, et al., 2018) amb la següent classificació per tipus de vulnerabilitat:

Taula 1.

Nombre de barris vulnerables per tipus de vulnerabilitat i província del País Valencià (2011)

	TIPUS DE VULNERABILITAT URBANA				TOTAL
	BAIXA	MITJANA	ALTA	MOLT ALTA	
CASTELLÓ	10	2			12
VALÈNCIA	44	12			56
ALACANT	26	29	2	3	60
TOTAL	80	43	2	3	128

Font: Elaboració pròpia a partir de Ministerio de Transportes, Movilidad y Agenda Urbana (2022).

De la mateixa forma que succeeix en la resta de la geografia espanyola, les continues edicions del Atlas elaborades a partir del Cens de Població i Habitatges (amb caràcter decennal), assenyalen una tendència exponencial en el que respecta a la densitat demogràfica de població resident en aquests barris, el nivell de vulnerabilitat i el número de barris vulnerables identificats en les tres províncies. Especialment significatiu és l'evolució del número de barris al llarg de les edicions, ja que en el període 1991-2001, el creixement del número de barris va ser d'un 58,33%; per al període 2001-2011 va ser d'un 236,84% i, per al període 1991-2011 el percentatge va incrementar-se fins a un 433,33%; mentre que la mitjana estatal es situa en un increment del 148,11% (Hernández-Aja, Matesanz i García-Madruga, 2015; Hernández-Aja, et al., 2018). De la mateixa forma també va créixer la densitat demogràfica en aquests entorns arribant en l'actualitat a quasi un milió de persones en situació de vulnerabilitat que resideixen en aquests entorns (978.170 persones en un total de 128 barris) mentre que en 2001 la xifra era de 244.445 persones residents en situació de vulnerabilitat en un total de 38 barris. En el que respecta a la província de València, tal i com pot identificar-se a continuació, la vulnerabilitat també ha crescut a nivell provincial, de la mateixa manera que succeeix a nivell autonòmic:

Taula 1

Evolució dels barris vulnerables en la província de València (1991-2011)

	1991				2001				2011			
	POB. 1991	N.º BBVV	POB. Vuln.	% POB. Vuln.	POB. 2001	N.º BBVV	POB. Vuln.	% POB. Vuln.	POB. 2011	N.º BVBB	POB. Vuln.	% POB. Vuln.
Gandia	51.803	1	3.983	7,69	59.850	0	0	-	77.595	6	41.335	53,27
Paterna	40.855	-	-	-	46.974	-	-	-	66.853	2	18.415	27,55
Sagunt	55.457	0	0	-	56.471	0	0	-	65.813	4	27.280	41,45
Torrent	56.564	2	9.431	16,67	65.417	3	22.035	33,68	80.829	5	39.700	49,12
València	752.909	2	19.587	2,6	738.441	8	53.524	7,25	792.054	39	326.185	41,18
Total	-	5	33.001	-	-	11	75.559	-		56	452.915	

Font: Elaboració pròpia a partir de Hernández-Aja, Matesanz y García-Madruga (2015) i Hernández-Aja, et al. (2018).

Malgrat la identificació per tipus de vulnerabilitat i per municipi amb una població superior als 50.000 habitants, l'existència de barris vulnerables al llarg de tot el territori objecte d'estudi, supera les xifres proporcionades per l'Atlas, especialment d'aquells municipis amb menor densitat demogràfica que no es troben identificats per aquesta base de dades, com ara Burjassot, Oliva o Alzira amb barris històricament vulnerables com les

613 vivendes, el barri de Sant Francesc i el barri de l'Alquerieta, respectivament entre d'altres.

2. Proposta i objectius

En relació a l'estat de la qüestió dels barris vulnerables, tot seguit es presenta el mapa de disseny de la investigació, relatiu a l'enunciació de les preguntes d'investigació, l'objectiu general i específic, així com la tècnica emprada:

Taula 3

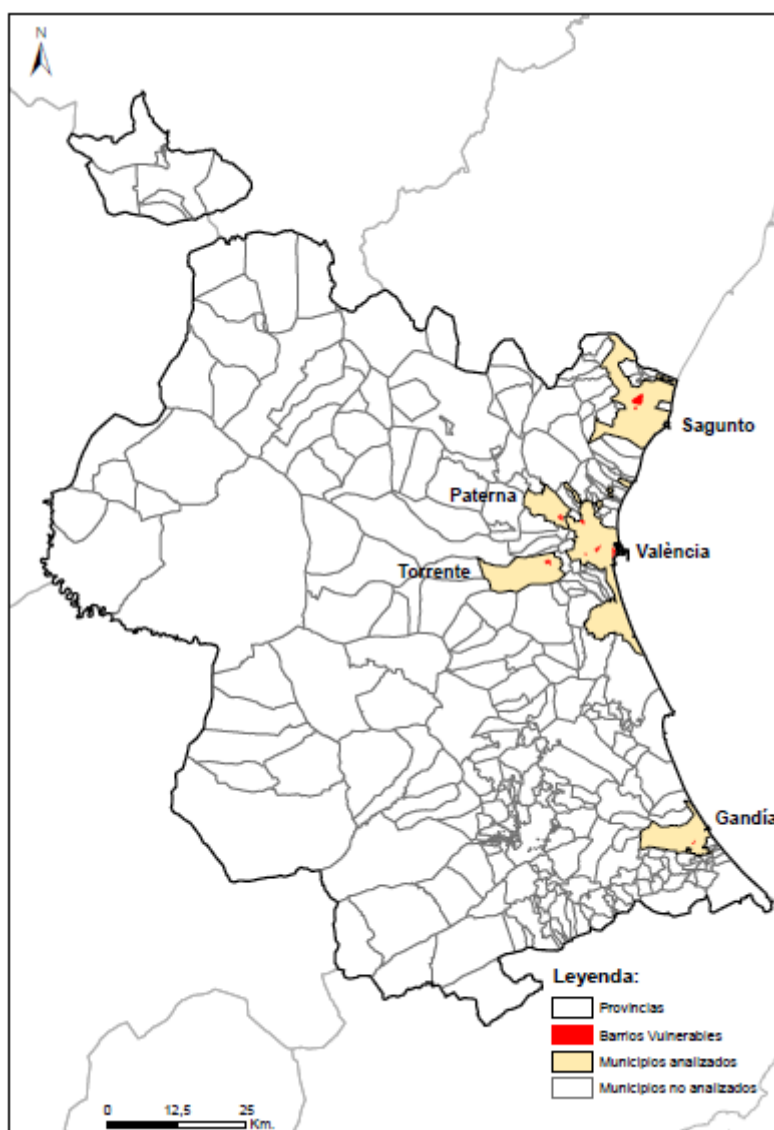
Mapa de disseny de la investigació

PREGUNTES D'INVESTIGACIÓ	OBJECTIU GENERAL	OBJECTIUS ESPECÍFICS	TÈCNIQUES
L'àmbit d'actuació s'ha adequat a les necessitats existents en cada barri? S'han desenvolupat les mateixes actuacions en el conjunt de barris de la província de València? Existeixen zones amb major vulnerabilitat urbana que altres? Són compartides les necessitats i els problemes existents en els barris vulnerables?	Analitzar la vulnerabilitat urbana a partir dels barris vulnerables de la província de València des de la perspectiva comunitària	Estudiar la situació de vulnerabilitat urbana en la província de València a través dels barris vulnerables de les ciutats de més de 50.000 habitants descrivint les necessitats, problemes, potencialitats i actuacions desenvolupades des de la perspectiva ciutadana, professional i política	Entrevistes semiestructurades Audicions (individuals i grupals)

Font: Elaboració pròpia.

En aquest sentit, tal i com s'esmenta a l'objectiu general, aquesta recerca forma part d'una investigació més ampla on l'anàlisi es realitza a nivell autonòmic i l'objecte final és la proposta d'un marc d'actuació front a la vulnerabilitat urbana al País Valencià. No obstant això i donada l'extensió i complexitat de l'objectiu general, en el present informe es presenta de forma específica els resultats corresponents a la província de València, aprofundint en la idiosincràsia dels barris vulnerables d'aquelles ciutats de més de 50.000 habitants, com ara: València, Sagunt, Torrent, Gandia i Paterna:

Mapa 1. Barris vulnerables en la província de València

Font: Elaboració pròpia a partir d'Hernández-Aja et al. (2018).

3. Metodologia

En relació al mapa de disseny de la investigació de l'epígraf anterior, la metodologia que ha estat utilitzada per a la consecució de l'objectiu de recerca s'ha identificat amb la qualitativa. Així mateix, els interrogants sorgits de la praxis professional de l'equip de recerca i de l'enfocament d'aquesta investigació, únicament pot trobar respostes amb un plantejament empíric.

L'elecció de la perspectiva qualitativa, també anomenada humanista, ha estat fonamentada en la pertinència de les tècniques i en l'orientació cap a una comprensió estructural del fenomen objecte d'estudi –la vulnerabilitat urbana–, on es tracta d'articular una explicació científica sobre el problema de recerca (Canet, 2017). Així,

aquesta metodologia aposta tant per la comprensió com per la interpretació de la significació de l'acció humana (Cea D'Ancona, 2012). En aquest sentit, la metodologia qualitativa es presenta com:

Una forma multidisciplinar d'acostar-se al coneixement de la realitat social. En el terreny de les ciències socials es poden estudiar tant els fets (des del punt de vista de la freqüència de la seua presentació, etcètera) del que s'encarrega la metodologia quantitativa, com el sentit i la significació de les representacions socials i els discursos, del que s'encarrega la metodologia qualitativa, aquesta última a través de les anàlisis del contingut manifest dels mateixos per a, mitjançant la interpretació, obtenir l'ocult o latent (Pérez-Andrés, 2002, p. 374-375).

D'aquesta forma, la perspectiva qualitativa es presenta com la idònia per a la consecució de l'objectiu de recerca emfatitzant en l'anàlisi d'un problema específic (en base a la seua singularitat i mètode de coneixement) i emprant el mètode inductiu tant per a la comprensió com per a la interpretació de la realitat dels barris vulnerables objecte d'estudi. A més a més, la recollida de la informació es desenvolupa de forma flexible i emparada en la interacció i retroalimentació contínua al llarg de tot el procés d'estudi.

En base a aquestes qüestions, les tècniques de recollida de la informació que s'han utilitzat s'han identificat amb les entrevistes semiestructurades i les audicions, en ambdós casos, aquestes s'han realitzat tant individual com grupalment. Per una banda, les entrevistes semiestructurades es defineixen com:

Esdeveniment dialògic propiciador de trobades entre subjectivitats, que es connecten o vinculen a través de la paraula, permetent que afloren representacions, records, emocions, racionalitats que pertanyen a la història personal, a la memòria col·lectiva i a la realitat sociocultural de cadascun dels subjectes implicats (Vélez-Restrepo, 2003, p. 104).

D'aquesta forma, l'entrevista semiestructurada permet aprofundir en diferents temàtiques relacionades amb l'objecte d'estudi amb un guió previ i on les preguntes són generalment de caràcter obert. Tot seguit, es presenta una taula resum on es reflecteix el perfil de les persones entrevistades:

Taula 3

Perfils de les persones entrevistades en els barris vulnerables de la província de València

	MUNICIPI	ÀMBIT	Nº¹	PERFIL
VALENCIA		POLÍTIC AUTONÒMIC VICIPI	2	2 treballadores socials de les quals, 1 és responsable polític en matèria de barris vulnerables
		POLÍTIC AUTONÒMIC VIVIENDA	1	Polític i responsable polític en matèria d'habitatge i regeneració urbana
		POLÍTIC AUTONÒMIC EDUCACIÓ	2	Mestra i mestre Responsable polític en matèria d'educació inclusiva
		PROFESSIONAL VIVIENDA	1	Home amb 31 anys d'experiència en el departament autonòmic amb competències en matèria d'habitatge social Coneixement directe de les polítiques implementades en matèria d'habitatge des dels anys 90 Coneixement directe del Decret de BAP
		PROFESSIONAL BAP	1	Dona Professional de l'equip d'intervenció BAP Coneixement directe del Decret de BAP
		PROFESSIONAL BAP	1	Home Equip de redacció del Decret de BAP Professional de la conselleria responsable del Decret de BAP
		PROFESSIONAL BAP	1	Home Equip de redacció del Decreto BAP Professional de l'equip d'intervenció de BAP
		PROFESSIONAL BAP	1	Home Equip de redacció del Decreto BAP Responsable tècnic del decreto BAP
		RESPONSABLE POLÍTIC BAP	1	Responsable polític en matèria de BAP en la dècada dels 80
	València	PROFESSIONAL – SERVEIS SOCIALS	1	Sociòloga amb més de 30 anys d'experiència en la planificació de serveis socials de l'Ajuntament de València Disseny i realització d'estudis de barris en la ciutat de València
		PROFESSIONAL–EDUCACIÓ	2	2 mestres amb més de 4 anys treballant en un barri vulnerable Coneixement directe de la realitat d'un barri vulnerable de València Contacte escollit per derivació de serveis socials
		PROFESSIONAL I CIUTADÀ - ETSAS²	1	Dona Treballadora social Més de 28 anys residint en un barri vulnerable de València Més de 5 anys treballant amb població gitana en diversos barris de València
		POLÍTIC LOCAL	1	Responsable polític amb competències en matèria de serveis socials i habitatge Coneixement directe dels barris del municipi de València Coneixement directe de les actuacions desenvolupades i dirigides a fomentar la qualitat de vida i el benestar de la població en els barris de València Coneixement directe del teixit associatiu veïnal en el municipi
	Torrent	PROFESSIONAL – SERVEIS SOCIALS	1	Treballadora social Residència de més de 20 anys en un barri vulnerable de Torrent Experiència laboral de més de 10 anys en serveis socials
		PROFESSIONAL– SANITAT	1	Treballadora social Experiència laboral de més de 35 anys en un barri vulnerable de Torrent Coneixement directe de la població resident des del punt de vista sanitari
		PROFESSIONAL I CIUTADÀ - ETSAS	2	Home i dona Treballadora social

¹ Relatiu al nombre de persones participants en l'entrevista.

² Entitat del Tercer Sector d'Acció Social.

MUNICIPI	ÀMBIT	Nº	PERFIL
			Residència de més de 5 anys en un barri vulnerable de Torrent Coneixement directe de la infància, adolescència i les famílies de diferents barris vulnerables de Torrent Referents positius Més de 15 anys de treball directe en un barri vulnerable de Torrent
		1	Responsable polític en matèria de serveis socials amb coneixement directe dels programes de regeneració urbana i d'acció social destinats als barris de la ciutat
	Paterna	2	1 Treballadora social i 1 Integradora social i psicòloga Experiència laboral de més d'11 anys en diversos barris vulnerables des dels serveis socials Coneixement directe de la realitat social dels barris de Paterna
		1	Professor amb més de 21 anys amb coneixement directe de la infància, adolescència i famílies residents en diferents barris vulnerables de Paterna Coneixement directe de les actuacions implementades en els darrers 20 anys en els barris vulnerables de Paterna Coneixement directe del perfil de l'alumnat i dels seus familiars dels centres educatius de Paterna
		1	Filòsof amb més de 10 anys d'experiència laboral en Paterna com a coordinador d'un projecte d'intervenció comunitària Realització d'una investigació-acció participativa en dos barris vulnerables de Paterna Disseny, implementació, seguiment i avaluació del Projecte d'Intervenció Comunitària Intercultural
	Sagunt	1	Treballadora social amb més de 30 anys d'experiència laboral en diversos barris de Sagunt Coneixement directe de la població resident en els esmentats barris
		1	Dona, educadora social i més de 30 anys d'experiència laboral en diversos barris vulnerables de Sagunt Coneixement directe de la realitat social dels barris vulnerables, l'alumnat i de les famílies
		1	Home amb experiència laboral de més de 15 anys en un barri vulnerable de Sagunt Experiència en la Federació Autònoma d'Associacions Gitanes de la Comunitat Valenciana (FAGA CV)
	Gandia	1	Treballadora social amb més de 20 anys d'experiència Coneixement directe de la realitat social dels diferents barris vulnerables de Gandia
		1	Mestre amb experiència laboral de més de 15 anys en un centre educatiu en un barri vulnerable de Gandia Coneixement directe del perfil de l'alumnat i de les seues famílies
		3	Dona amb experiència laboral de 20 anys de treball directe amb població en situació de vulnerabilitat i coneixement directe de la realitat social dels barris vulnerables de Gandia (treballadora social) Dona amb experiència laboral de 5 anys de treball directe amb població en situació de vulnerabilitat i coneixement directe de la realitat social dels barris vulnerables de Gandia (educadora social) Dona amb experiència laboral de 20 anys de treball directe amb població en situació de vulnerabilitat i coneixement directe de la realitat social dels barris vulnerables de Gandia (psicòloga)
		2	2 dones de les quals, 1 és responsable polític en matèria d'habitatge i 1 és professional amb experiència laboral de més de 10 anys en l'àmbit de l'habitatge en la ciutat de Gandia Ambdues són residents en el municipi Coneixement directe de les actuacions desenvolupades i adreçades a millorar l'estat de conservació del parc residencial del municipi

Font: Elaboració pròpia.

D'altra banda, continuant amb la perspectiva comunitària, a diferència de les entrevistes semiestructurades realitzades a professionals i responsables polítics (d'àmbit local i autonòmic), les audicions han estat adreçades a la recollida d'informació per part de la ciutadania. En aquest cas, la utilització de l'audició està amplament estesa en l'àmbit del treball social comunitari per a l'obtenció de la informació partint de l'escolta activa per a aprofundir en el fenomen objecte d'estudi i a posteriori, actuar a través de la participació i la construcció de relacions en la comunitat. En base a d'això, les audicions es defineixen com:

Mètode d'intervenció social per a modificar una situació partint del coneixement que els propis interessats tenen d'eixa situació i contant amb la seua participació també en les accions consegüents. És un mètode que, més que preguntar, escolta a les persones interessades, partint del pressupost que l'opinió i la participació d'eixes persones són fonamentals per a qualsevol acció de canvi i de modificació d'eixa situació (...) com a mètode d'investigació participativa, està basada en l'escolta dels protagonistes del procés comunitari (Marchioni y Morín, 2016, p. 5).

En aquest sentit, a continuació es descriuen els perfils de les entitats audicionades en els diferents municipis:

Tabla 5

Perfils audicionats en la província de València per municipis de referència

	MUNICIPI	ÀMBIT	Nº	PERFIL
VALENCIA	València	AAVV Natzaret	2	Dona amb residència de més de 50 anys en un barri vulnerable de València Dona amb residència de més de 5 anys en un barri vulnerable de València
	Torrent	Fundació M ^a Auxiliadora	3	2 Homes i 1 Dona Residència de més de 50 anys en un barri vulnerable de Torrent Residència de més de 5 anys en un barri vulnerable de Torrent Professional de l'acció social i residència de més de 27 anys en un barri vulnerable de Torrent Coneixement directe de la infància, adolescència i les famílies en situació de vulnerabilitat social
		CEIP Lope de Vega	2	Home amb residència de més de 50 anys en un barri vulnerable de Torrent i dona amb experiència laboral de més de 2 anys en un centre educatiu d'un barri vulnerable de Torrent Coneixement directe de la infància, adolescència i les famílies en situació de vulnerabilitat social
	Paterna	Asociación de Mujeres de Santa Rita y Junta Local del Cáncer	2	2 dones amb residència de més de 40 anys en dos barris vulnerables de Paterna
		Falla Amistad	5	Dona amb residència de més de 40 anys en un barri vulnerable de Paterna 3 dones amb residència de més de 20 anys en un barri vulnerable de Paterna Home amb coneixement directe de més de 10 anys sobre la realitat d'un barri vulnerable de Paterna
		Falla Los grupos	3	Dona amb residència de 63 anys en un barri vulnerable de Paterna Home amb coneixement directe de més de 10 anys sobre la realitat d'un barri vulnerable de Paterna
	Sagunt	AAVV MUJERES	2	Residència de més de 40 anys en un barri vulnerable de Sagunt Coneixement directe de les actuacions que s'han implementat en el barri des de les actuacions dels BAP
	Gandia	Grup Veïnal Beniopa	1	Dona amb residència de més de 22 anys en un barri vulnerable de Gandia
		Ca Saforaui	2	Home amb coneixement directe de la realitat social en un barri de Gandia Dona amb més de 15 anys de residència en un barri vulnerable de Gandia

Font: Elaboració pròpia.

Amb el conjunt d'entrevistes i audicions realitzades en la província de València, en el següent epígraf es procedeix a mostrar els resultats més rellevants de la investigació en relació als objectius establerts.

4. Resultats

D'acord amb la perspectiva comunitària (ciutadania, recursos tècnics i administració pública entesa com a responsables polítics de l'àmbit local i autonòmic), a continuació es presenten els resultats organitzats en les següents temàtiques: identificació de necessitats i problemes existents, potencialitats i actuacions desenvolupades per a millorar la qualitat de vida en els barris vulnerables objectes d'estudi.

4.1. NECESSITATS I PROBLEMES EXISTENTS

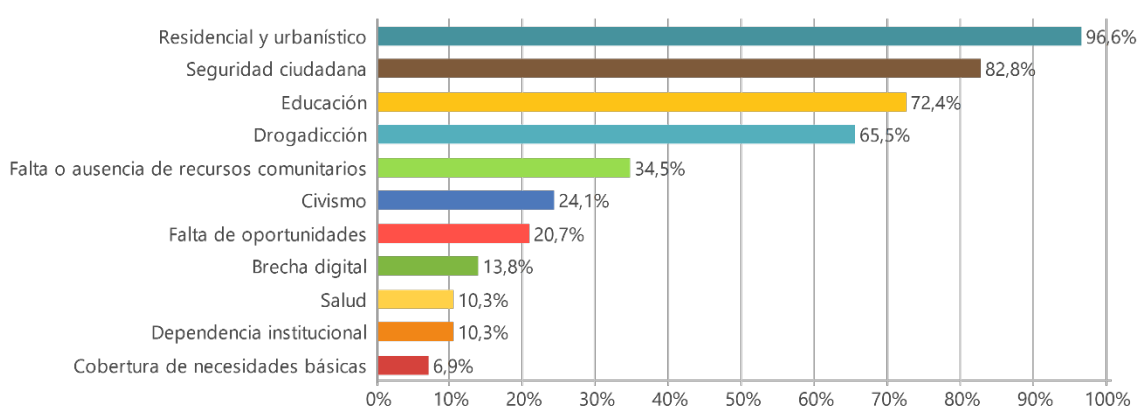
En relació amb les necessitats i els problemes existents que caracteritzen la idiosincràsia dels entorns objecte d'estudi, cal assenyalar que aquests han mostrat un cert grau de semblança al conjunt dels barris analitzats, però també cal assenyalar la diversitat i pluralitat dels efectes produïts arrel d'aquestes necessitats i problemes com es detallarà tot seguit.

D'acord amb les necessitats identificades, essencialment aquestes s'han estés al conjunt d'àmbits de la vida quotidiana de les persones (laboral i econòmic, educatiu, social, sanitari, residencial i institucional, entre d'altres), però en definitiva, la necessitat que preval per sobre el conjunt de necessitats existents és la manca d'autosuficiència i autonomia del barri en conjunt i de les persones a títol individual. D'aquesta forma, els problemes que es descriuen tot seguit exigeixen d'una actuació integral per part dels poders públics en una lògica de coordinació interdepartamental, interadministrativa i tècnica per a poder garantir el benestar i una qualitat de vida òptima en les diferents esferes de la vida quotidiana.

En aquest sentit, els problemes identificats essencialment s'han agrupat de major a menor incidència en: l'àmbit residencial i urbanístic, seguretat ciutadana, educació, tràfic i consum de drogues, així com la falta o mancança de recursos comunitaris o d'infraestructura social, com ara biblioteques, centres comunitaris, espais d'oci i temps lleure..., entre d'altres.

Gràfic 1

Problemes identificats en els barris vulnerables de la província de València

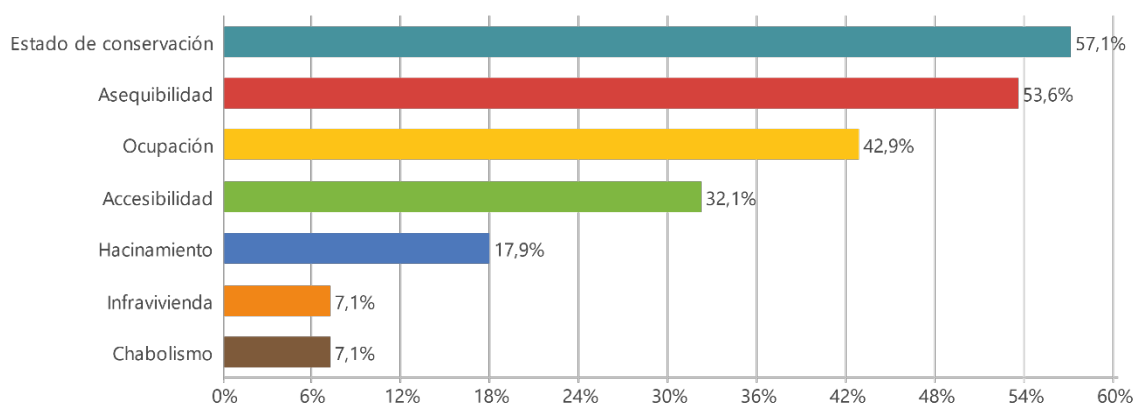
Font: Elaboració pròpia a partir de Maxqda 2020.

Especialment significatiu resulta l'àmbit del parc residencial i de l'espai físic construït, ja que aquest al mateix temps, suposa l'enunciació dels problemes vinculats a la situació i estat de conservació dels habitatges (tant públics com privats), on el seu deteriorament

i degradació afecta de forma significativa a les unitats familiars, així com a la salut del conjunt de la població resident en el barri. Connectat a l'estat de conservació del parc residencial, altra de les qüestions que han emergit al llarg de les entrevistes i les audicions ha estat la falta d'assequibilitat de les vivendes. És a dir, en un espai urbà on la tendència dels preus de l'habitatge (tant en règim de lloguer com en règim de propietat) és tendent a l'alça de preus, les poblacions més vulnerables cerquen espais urbans en les ciutats on els preus puguin ser assequibles a la seua situació de precarietat, fragilitat de les economies familiars i inestabilitat laboral. En aquest sentit, de forma comuna al conjunt de les ciutats estudiades, allà a on els preus de l'habitatge són més baixos existeix una concentració significativa de població en situació de vulnerabilitat i, en la gran majoria dels casos, on les condicions de l'habitatge es caracteritzen per l'antiguitat de les construccions, falta d'accessibilitat universal i un estat de conservació caracteritzat per la seua degradació:

Gràfic 2

Problemes en relació a l'àmbit residencial i a l'urbanisme

Font: Elaboració pròpia a partir de Maxqda 2020.

Respecte als perfils socioeconòmics de la població resident en aquests territoris, el fenomen de l'ocupació irregular és altre dels problemes existents en la caracterització d'aquests barris. Tal i com s'esmenta a continuació, l'existència d'ocupació genera una concatenació d'efectes perniciosos per a les comunitats de veïns i veïnes normalitzades, qui veuen alterat l'ordre comú de la convivència al seu edifici:

Uno de los mayores problemas que ha habido es la ocupación ilegal, estos años que hemos tenido de mucha ocupación ilegal ha hecho que fincas, comunidades de propietarios que funcionaban y estaban muy bien se han visto degradadas absolutamente pero absolutamente. Porque cuando te entra alguien que no te facilita la convivencia lo siguiente es salir. Y entonces han hecho que a veces te vas a viviendas que literalmente se han comido las fincas, los ladrillos, las barandillas... al final, la degradación urbana, la degradación que tú ves en las fincas cuando entras a estos barrios y tal que están degradadas, es lo que más llama la atención. Es que, si tú no

inviertes en eso al final va a más y conforme se vayan degradando pues es coger excavadora y tirar o ver otras posibilidades (Serveis Socials – Torrent).

D'altra banda, entre els problemes relacionats amb la seguretat ciutadana i molt vinculat a temes de conflictivitat, violència i delinqüència cal assenyalar que, des de les primeres etapes escolars, els xiquets i xiquetes acumulen moltes d'aquestes pautes (propi de la socialització en entorns on preval la violència, tant en l'espai públic com en l'espai privat-domèstic):

Em ve molt al cap que està molt present la compravenda i el consum de drogues, també. Això està molt present en els barris però s'amaga molt, sobretot en La Coma, molta gent no parla d'això. La gent del barri per exemple o la gent que treballant allà passa molt desapercebut. Per exemple, en el diagnòstic del PICI no va a eixir com un tema que estiguera molt present i és molt important perquè el determina tot, genera unes situacions molt importants de violència, violència de tot tipus, totes les violències que te pugues imaginar estan ahí presents. Una violència i una situació generada també per l'atur, per la pobresa incorporada, pràcticament imposada, obligatòria. Hi ha gent que tenen molts diners segurament per activitats il·lícites però són pobres igualment, perquè viuen en eixe ambient de pobresa (Educació – Paterna).

A banda d'aquestes qüestions, especialment significatiu en relació als problemes educatius, s'identifiquen les significatives taxes d'absentisme i abandonament escolar, especialment en el pas de l'educació primària a l'educació secundària, on especialment aquestes taxes s'agreugen entre la població infanto-juvenil residents en barris vulnerables. A més a més, per altra banda, l'existència de tràfic i consum de drogues ha estat una qüestió esmentada en el conjunt de municipis objecte d'anàlisi, afectant en aquest sentit a la dinàmica convivencial del conjunt de residents:

El tráfico de droga es increíble lo que se mueve ahí, yo creo que se ha deteriorado la verdad. En el de Bajo Vías la situación es similar, sí, es más pequeño y es incluso peor (Serveis Socials – Sagunt)

Un peligro alarmante es el tema de la salud porque es bastante significativo todo el tema de drogas y adicciones que es una cuestión que está presente y que en La Coma sigue siendo bastante grave y en los otros no. A pesar de mis pesares, encontraría potencialidades en los dos barrios que te he comentado pero en La Coma la experiencia nos dice que la situación está enquistada, tanto desde el nivel educativo, a nivel de salud lleva siendo alarmante desde hace muchísimos años y estamos dando ayudas de encefalograma plano que digo yo. Damos ayudas, tenemos a la gente ahí callada y no se avanza desde ningún lado, pero no hay un revulsivo que se diga esto se acaba y está habiendo una transformación real, y es una gran dificultad (ETSAS – Paterna).

Amb una menor incidència que les temàtiques anteriors, igualment s'han identificat problemes relacionats amb l'absència en l'entorn dels barris de recursos comunitaris (especialment significatius per a teixir espais de relació i dotar de recursos els entorns urbans amb menys recursos públics); manca de civisme (especialment en el que respecta al manteniment de l'ordre públic i de la neteja dels espais públics); manca d'oportunitats (especialment vinculat a l'àmbit laboral davant la mancança de teixit

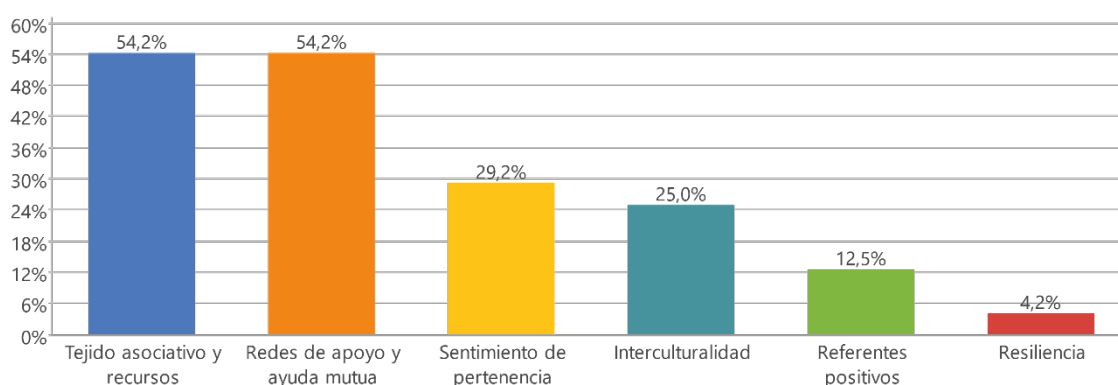
comercial en l'entorn dels barris); esclatxa digital (estés no únicament a l'àmbit educatiu sinó també en l'àmbit de les administracions públiques per a la tramitació i comunicació per mitjans electrònics); salut (on l'afectació de malalties és més significatiu en aquests tipus d'entorns); dependència institucional (fonamentalment associat a les prestacions econòmiques procedents del Sistema Públic Valencià de Serveis Socials i del Sistema de la Seguretat Social amb l'Ingrés Mínim Vital); i la cobertura de necessitats bàsiques.

4.2. POTENCIALITATS IDENTIFICADES

De la mateixa manera que resulta característic la identificació dels problemes que afecten als barris vulnerables de la província de València, igualment resulta precís la identificació de les potencialitats que puguen fer-se servir com a factors de protecció en el desenvolupament d'actuacions:

Gràfic 3

Potencialitats identificades

Font: Elaboració pròpia a partir de Maxqda 2020.

D'aquesta forma, una de les potencialitats que ha estat més assenyalada per la ciutadania i per les persones entrevistades ha sigut l'existència d'un teixit associatiu i de recursos, especialment en el que respecta a la presència de recursos humans en el territori. Cal destacar que, en el cas del teixit associatiu aquest s'ha identificat en alguns barris com una potencialitat molt significativa encara que fràgil i, en altres casos, aquest teixit associatiu ha estat pràcticament inexistent degut a la falta de renovament generacional dels seus membres.

D'altra banda, especialment significativa és l'existència de professionals de les entitats del tercer sector d'acció social que treballen en favor de la població resident amb projectes d'acompanyament, acció i dinamització comunitària amb la població infantil i adolescents, entre d'altres programes desenvolupats.

En segon lloc, altra de les potencialitats remarcades ha estat l'existència de xarxes de suport i ajuda mútua, essencialment entre persones de la pròpia comunitat de veïns i veïnes, reforçada especialment en l'època del coronavirus.

Sobre la resta de potencialitats identificades al gràfic 3, cal destacar que la seua enunciació no ha estat present de forma homogènia en el conjunt de barris objecte d'estudi. De la mateixa forma que a un barri poden haver estat identificades les anteriors junt amb la presència de diferents cultures residint en un mateix nucli urbà, en altre barri únicament s'ha identificat com a potencialitat l'existència d'una forta presència de recursos humans en diferents àrees d'actuació. Per aquest motiu, tant en el que respecta a la identificació dels problemes com en la identificació de les potencialitats existents en els respectius barris, cal incidir en la seua contextualització sociohistòrica on poden convergir entre barris aspectes semblants i, entre d'altres, aspectes divergents. Amb el sentiment de pertinença al barri on es resideix, succeeix aquesta qüestió, on s'han trobat barris amb un notable sentiment de pertinença al barri i, en altres on hi ha certa desafecció a l'entorn residencial on es troben.

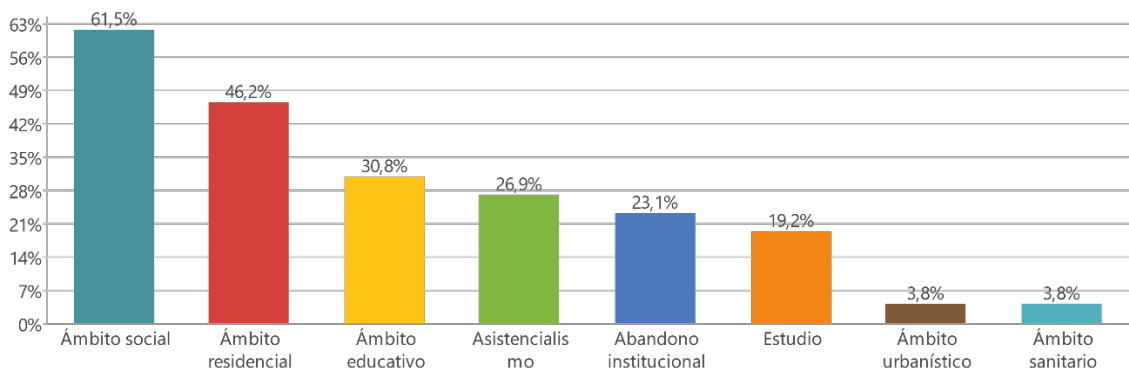
Per últim, tal i com pot observar-se en el gràfic, tant la identificació de la interculturalitat, els referents positius (especialment associades a les professionals dels centres educatius de preescolar i primària) i la resiliència han estat menys identificades per les persones audicionades i entrevistades, però igualment assenyalades com a potencialitats existents en el barri. Des del punt de vista de la investigadora, el conjunt de barris vulnerables són exemple de resiliència, especialment pel que fa la capacitat de la comunitat i de les persones que, de forma contínua, fan front a les diferents adversitats.

4.3. ACTUACIONS DESENVOLUPADES

De conformitat amb els apartats anteriors, les actuacions desenvolupades per a fer front a la vulnerabilitat urbana, com pot apreciar-se en el següent gràfic, han estat caracteritzades per la seua pluralitat d'àmbits d'actuació on preval l'àmbit social, residencial i l'educatiu.

Gràfic 4

Àmbits de les actuacions desenvolupades en els barris vulnerables de la província de València

Font: Elaboració pròpia a partir de Maxqda 2020.

Per una banda, l'enunciació de diferents exemples d'actuació en els distints barris introdueix una lectura d'unes polítiques sectorials que al conjunt del territori provincial i, en general, del conjunt del País Valencià no han aconseguit superar les necessitats i els problemes existents. Aquesta qüestió ha estat compartida en el conjunt de municipis, especialment subratllada des dels responsables polítics de diferents ajuntaments:

Yo creo que, si no se está en coordinación entre muchas áreas, lo que se consigue es siempre parcial. Las actuaciones han mejorado una parte de la realidad, pero no se ha mejorado en la medida en que las medidas estén mejor y en que los recursos lleguen a todo el mundo. Se tiene que pensar en una acción a largo plazo y a medio plazo nunca a corto plazo y con la colaboración de todos. Servicios sociales no tiene la varita mágica para de pronto cambiarlo todo, tiene que haber muchas actuaciones concentradas en un mismo lugar, con mucho dinero, no con buena voluntad sino con mucho dinero y con mucho tiempo porque, además, las administraciones tienen un funcionamiento muy arcaico. Los plazos administrativos son horribles. ¿Cómo es posible que en dos meses construyan un Mercadona y un centro de servicios sociales tarde como mínimo, 2 años? 1 año que se proyecte, 1 año que empiecen las obras, otro año que se termine... los plazos administrativos son una barbaridad. Es preciso hacer un plan común no que cada uno haga el suyo, porque ese es otro problema y por supuesto con dinero. Voluntad política hay, pero hay que materializarla en un plan conjunto (Responsable político – València)

Yo creo que falla la coordinación, yo creo. Transversalidad a la hora de buscar la solución a los problemas de la gente del barrio porque al final todo está muy interrelacionado, educación, empleo, juventud, servicios sociales, al final, yo creo que el enfoque se parte de que básicamente hay un alto porcentaje de intervenciones por parte de lo que son los servicios sociales pero esas intervenciones no van acompañadas de una respuesta un poco más coordinada por parte de otros departamentos y eso también pasa a nivel de administración local-Generalitat. Yo creo que ese engranaje debería de funcionar mejor. A veces los ayuntamientos estamos tanto con los recursos económicos como también en el hecho de que nos faciliten a la administración local desde la Generalitat recursos humanos para poder implantar esos programas. Desde luego, tenemos muchos más

problemas para llevar a cabo las contrataciones desde los ayuntamientos que supongo que ellos a nivel autonómico tendrán las mismas o parecidas. Pero es verdad que si se quiere apostar por un modelo pues se tiene que hacer efectivamente replicando los modelos que hay en el sistema educativo y en el sistema sanitario en otros niveles. Porque si no, no hacemos absolutamente nada (Responsable político – Torrent)

Així, les actuacions desenvolupades des de les diferents regidories dels ajuntaments i departaments de la Generalitat Valenciana, han tractat de millorar des dels seus àmbits competencials la inclusió social de les persones (Pla VICS, Programa de Barris Inclusius, discriminació positiva als equips de serveis socials d'aquests barris), les condicions d'habitabilitat i de l'espai públic a través de polítiques de rehabilitació, renovació i regeneració urbana (ARRU, ARI, Urban, Edusi) o de mediació veïnal (La Factoria), la reducció de l'absentisme mitjançant el reforçament de les plantilles als centres educatius amb un elevat percentatge amb alumnat amb necessitats de compensació de educativa, entre d'altres.

No obstant això, els efectes i les conseqüències negatives de l'enquistament de la vulnerabilitat mostren que es requereix una actuació contínua i sostinguda en el temps amb una orientació compartida, interdepartamental, interadministrativa i sota el principi d'unitat d'acció on prevalga l'enunciació d'objectius i actuacions comunes entre els diferents departaments i nivells de les administracions competents.

5. Conclusions

D'acord amb els resultats exposats en l'apartat anterior, la conjunció dels problemes existents en les diferents ciutats i la convergència unànime dels problemes multidimensionals i multifactorials relacionats amb els dèficits, concentració, persistència temporal i espacial, així com la mancança de permeabilitat social, advoquen per la necessitat d'adoptar polítiques urbanes integrals amb un enfocament *people based* i *area based*.

D'altra banda, es considera significatiu remarcar que, tot i que cada barri i cada municipi parteixen d'una trajectòria i un context sociohistòric diferent, les necessitats, demandes, potencialitats i actuacions han estat molt semblants entre els barris estudiats de la província de València. Les polítiques d'actuacions en la matèria per una banda, cal que consideren el context particular i específic de cada barri aprofundint tant en les febleses com en les potencialitats a través d'un diagnòstic territorial participatiu on la comunitat siga la protagonista del seu propi canvi i es situe al centre de les intervencions (*people-based*); d'altra banda, el component territorial i la seua inclusió en els respectius municipis de referència també cal que siga observada amb deteniment tant en el diagnòstic com en les posteriors mesures a implementar (*area-based*). El plantejament

sectorial de les actuacions formulades fins al moment, no ha aconseguit uns resultats eficients i eficaços que permeten disminuir i mitigar el impacte del conjunt de dèficits socials, urbanístics, residencials, educatius, sanitaris i institucionals, entre d'altres, així com la reducció de la concentració de població en situació vulnerable que resideix en aquests entorns.

Així mateix, des dels diferents nivells de l'administració pública s'han encetat projectes normatius i mesures que puguin millorar la situació d'aquests barris des de diferents vessants. El Decret de Barris d'Acció Preferent partia d'un plantejament molt innovador per a l'època dels anys huitanta i, que posteriorment, va perdre protagonisme com a conseqüència d'una falta de planificació en el curt i llarg termini, així com la manca d'estratègies de governança multinivell que pogueren vetlar pel sosteniment de les actuacions i per la garantia dels drets de ciutadania. Dècades més tard i de forma puntual, s'han desenvolupat des de diferents àmbits, especialment en l'àmbit social i en la part d'habitatge, actuacions tendents a la inclusió social de les persones residents i a la millora de la qualitat de vida residencial i de l'espai públic. Així mateix, són nombrosos els projectes de la iniciativa comunitària que s'han desenvolupat al llarg de tot el territori juntament amb actuacions de rehabilitació, renovació i regeneració a partir dels fons dels plans estatals i autonòmics d'habitatge, junt amb les actuacions de discriminació positiva del equips de serveis socials desplegats a partir del nou model social, el Pla VICS, el programa de barris inclusius i de la Llei 3/2019, de 18 de febrer, de la Generalitat, de Serveis Socials Inclusius DOGV núm. 8491 de 21.02.2019).

El conjunt d'aquestes actuacions, per una banda mostra el sentir col·lectiu i la voluntat política dels diferents departaments per impulsar mesures que puguin afavorir i millorar la qualitat de vida dels barris. No obstant això i malgrat els esforços desenvolupats fins al moment, els desafiaments i els reptes derivats de la conjuntura actual advoquen per la necessitat d'anar més enllà de la suma de les actuacions de cada departament, anant cap a un model de polítiques públiques integrades on el focus d'atenció siguin les comunitats dels barris i la pròpia idiosincràsia territorial d'aquests.

6. Bibliografia

Alguacil, J., Camacho, J. y Hernández-Aja, A. (2014). La vulnerabilidad urbana en España. Identificación y evolución de los barrios vulnerables. *Empiria: Revista de metodología de ciencias sociales*, 27, 73-94.

Aparicio, A. y di Nanni, R. (2011). *Modelos de gestión de regeneración urbana*. SEPES (Entidad Estatal de Suelo).

Arias, F. (dir.) (2000). La desigualdad urbana en España. Ministerio de Fomento (Centro de Publicaciones). <http://habitat.aq.upm.es/duel/>

Arias, F. (2005). El estudio de la desigualdad urbana. *Urbano*, 77-83.

Belis, V. (1997). Coordinación socio-sanitaria ubicación: barrio de acción preferente (B.A.P) de Baladre (Sagunto-Valencia). *Trabajo social y salud*, 28, 301-310.

Blanco, I. y Nel·lo, O. (2018). Barrios y crisis. Crisis económica, segregación urbana e innovación social en Cataluña. València: Tirant lo Blanch.

Buades, J. y Giménez, C. (coord.). (2013). *Hagamos de nuestro barrio un lugar habitable. Manual de intervención comunitaria en barrios*. <https://bit.ly/3eKdeLU>

Cabo, A. y Romero-Maza, C. (2014). Intervención socioeducativa interdisciplinar con jóvenes en riesgo de exclusión social: el centro socioeducativo Díaz-Pintado de Burjassot. *Edetania: estudios y propuestas socio-educativas*, 45, 219-234.

Canet, E. et al. (2018). El análisis de la vulnerabilidad y la exclusión social en el Sur y en el Norte: un estudio de casos comparado a partir del barrio El Gallito (Guatemala) y el barrio de La Coma (España). *Documentos de Trabajo Social*, 61, 45-80.

Candela-Sevila, V. F. (2015). “La ciudad de los colores”: una experiencia de integración juvenil en el marco local de un barrio marginal en Alicante. *Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, 19, 225-237. <https://bit.ly/3jOIMWZ>

Caravantes, G. M. (2019). Barrios vulnerables: ¿derecho a la vivienda o vulnerabilidad de derechos? Una aproximación desde la exclusión residencial. *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho*, 39, 356-376.

Caravantes, G. M., Bueno-Sánchez, L. y Masiá, R. (2017). Una visión comparada del barrio del Xenillet (Torrent) y La Coma (Paterna) desde la exclusión residencial: el caso de la Comunidad Valenciana. *Servicios sociales y política social*, 113, 69-85.

Caravantes, G. M., Climent, M. y Masiá, R. (2017). Los efectos de barrio en la adolescencia: una comparativa entre el barrio de La Coma y el barrio del Xenillet desde la perspectiva comunitaria. *Azarbe Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 6, 5-16.

Caravantes, G. M. y Serrano, A. I. (2016). Los Servicios Sociales para la exclusión social. Barrios de Acción Preferente. En L. Martínez-Martínez y F. X. Uceda-Maza

(coords.). *Los Servicios Sociales en la provincia de Valencia: análisis territorial, estado de la cuestión* (pp. 271-286). PUV: IIDL Colección Desarrollo Territorial.

Cea D'Ancona, M. A. (2012). *Fundamentos y aplicaciones en metodología cuantitativa*. Editorial Síntesis.

Da Cunha, A. (2006). Lien social, insertion et politique des villes: introduction. *Urbia*, 2, 3-8.

De Gregorio, S. (2019). El enfoque y la participación en la política urbana de la Unión Europea. El caso de la Iniciativa Urbana (2007-2013) en España. *ACE: Architecture, City and Environment*, 14(41), 35-60.

De Gregorio, S. (2017a). Is EU Urban Policy transforming Urban Regeneration in Spain? Answers from an analysis of the Iniciativa URBANA (2007-2013). *Cities*, 60, 402-414.

De Gregorio, S. (2017b). La Política Urbana de la Unión Europea en España: de URBAN a las EDUSI. *TRIA – Territorio della Ricerca su Insediamenti e Ambiente*, 18, 47-74.

De Gregorio, S. (2017c). Las EDUSI en el contexto de las políticas de regeneración urbana en España (1994-2018). *WPSReview International on Sustainable*, 6(2), 54-80.

De Gregorio, S. (2012). *Políticas urbanas de la Unión Europea desde la perspectiva de la planificación colaborativa. Las Iniciativas Comunitarias URBAN y URBAN II en España*. [Tesis Doctoral, Universidad Politécnica de Madrid, ETSAM]. <https://bit.ly/3vZp7sC>

De Gregorio, S. (2010). El desarrollo de las iniciativas comunitarias URBAN y URBAN II en las periferias degradadas de las ciudades españolas. Una contribución a la práctica de la regeneración urbana en España. *Ciudades*, 13, 39-59.

El-Habib Draoui, B. et al. (2016). Composición escolar y expectativas del alumnado por origen y etnia. Una aproximación a la segregación escolar extraoficial. *Revista de Sociología de la Educación-RASE*, 9(1), 59-77. <https://bit.ly/393GzUj>

Fabado, E. y Serrano-Vidal, V. (2015). Educación social en barrios de acción preferente. En J. Sánchez-Santamaría y F. J. Ramos-Pardo (coord.). *La educación social como acción transformadora: reflexiones y experiencias desde distintos ámbitos de intervención profesional* (pp. 61-72). Ediciones de Castilla-La Mancha.

García-Marsilla, A. T. (2012). Modelo de intervención social con menores en riesgo de exclusión social en la ciudad de Torrent (València). *RES Revista de Educación Social*, 15, 1-12.

Giménez-Urraco, E. (2014). *Práctica pedagógica en un centro de atención educativa singular de un barrio de acción preferente. Aproximación desde la teoría de Basil Bernstein*. [Tesis Doctoral, Universitat de València]. <https://bit.ly/3SIWOZh>

González-González, G. (1994). Orientación familiar en un colegio público de un barrio de acción preferente. *Revista Española de Orientación y Psicopedagogía*, 5(8), 109-116.

Harding, A., Harloe, M. y Rees, J. (2012). El 'modelo de Mánchester' en apuros: ¿continuidad, colapso o reajuste? Gobernanza metropolitana. En J. M. Montaner y J. Subirats (coord.). *Repensar las políticas urbanas* (pp. 271-290). Diputació de Barcelona.

Hernández-Aja, A., et al. (2018). Panorama estatal de la vulnerabilidad urbana. <https://bit.ly/2y3OhLN>

Hernández-Aja, A. y Díez-Bermejo, (2020).

Hernández-Aja, A., Matesanz, Á. y García-Madruga, C. (2015). *Atlas de barrios vulnerables de España: 12 ciudades, 1991, 2001, 2006*. Instituto Juan de Herrera.

Hernández-Aja, A. et al. (2014). Análisis de las políticas estatales y europeas de regeneración urbana y rehabilitación de barrios. *Ciudad y territorio: Estudios territoriales*, 179, 182-183.

Hernández-Aja, A. et al. (2013). Análisis urbanístico de Barrios Vulnerables. *Ciudades para un futuro más sostenible*. <http://habitat.aq.upm.es/bbv/>

Hernández-Aja, A. (2009). Calidad de vida y medio ambiente urbano. Indicadores locales de sostenibilidad y calidad de vida urbana. *Revista INVI*, 24(65). <https://bit.ly/2SP420p>

Hernández-Aja, A. (2007). Áreas vulnerables en el centro de Madrid. *Cuadernos de investigación urbanística*, 53, 3-99. <https://bit.ly/3cYFQkv>

Hernández-Aja, A. (1997). Análisis urbanístico de barrios desfavorecidos. Catálogo de áreas vulnerables españolas. *Cuadernos de Investigación Urbanística*. ETSAM.

- Marchioni, M. y Morín, L. (2016). Formación la intervención comunitaria. <https://bit.ly/3vy0eDq>
- Mechlenborg, M. (2019). Reintegrating Ghettos into society-lessons learned from the Danish Ghetto Strategy. *Nordic Journal of Architectural Research*, 1, 59-88.
- Méndez-López, J. (2012). *El autodesarrollo comunitario como método para potenciar la cohesión social en territorios excluidos. El caso del Barrio "La Coma"*. [Tesis Doctoral, Universitat de València].
- Méndez-López, J. (2016). *Paterna. Una comunidad sujeto en gestación: procesos de autodesarrollo*. [Tesis Doctoral, Universitat de València]. <https://bit.ly/3zPkm6c>
- Mira-Perceval Pastor, M.T., et al. (2007). *Servicios Sociales. Estructura, dinámica, políticas y estrategias en España y la Comunidad Valenciana*. Universidad de Alicante.
- OECD (2018). *Global State of National Urban Policy*. <https://bit.ly/2LkE1Sn>
- Olsen, S. (2019). *A Place Outside Danish Society. Territorial Stigmatisation and Extraordinary Policy Measures in the Danish 'Ghetto'*. [Trabajo Fin de Máster, Lunds Universitet]. <https://bit.ly/2SWFuT6>
- Pérez-Andrés, C. (2002). Sobre la metodología cualitativa. *Revista Española de Salud Pública*, 76(5), 373-380. <https://bit.ly/2XvQCb2>
- Piazzoli, E. (2005). Un colegio en el barrio La Coma de Paterna. En M. A. Ortiz-Molina y A. Ocaña-Fernández (coord.). *Estudios sobre cultura gitana: aspectos históricos, sociológicos, educativos y folclórico-musicales* (pp. 231-236). J. Labayen.
- Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo (2015). *Informe sobre desarrollo humano. Trabajo al servicio del desarrollo humano*. <https://bit.ly/2lVNjmP>
- Robson, B. (2014). Does England no longer have an urban policy?, *TPR*, 85(1), 1-5.
- Roldán, A. (2019). *Planificación urbana y desarrollo sostenible de Alicante. Actuaciones de rehabilitación y regeneración urbana en los espacios más vulnerables*. [Trabajo Fin de Grado, Universitat d'Alacant]. <https://bit.ly/3QeuZq1>
- Romero-Maza, C. y García-Muñoz, M. (2014). Passat, present i futur. 20 anys d'intervenció comunitària a través de l'esport base: associació escoles esportives 613 vivendes. *TS Nova: Trabajo Social y Servicios Sociales*, 10, 81-90.

Romero-Salord, F. (2013). Dualidad urbana e inmigración. En M. Alcaraz, et al. *Pensando en Alicante: ideas para otro modelo de ciudad* (pp. 161-173). Editorial Club Universitario.

Rojas Arias, J. C. (2010). La política de la demolición: renovación urbana y hábitat social en Francia y en Colombia. *Scripta Nova Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, Vol. XIV, 331(72). <https://bit.ly/3SLP6xv>

Rubio-Díaz, A. (2017). Mujeres luchadoras en el barrio de La Coma: punto y seguido... un barrio en lucha. En A. Vasileva, A. (ed.). *Espacio, género, memoria: discurso académico y práctica socioespacial* (pp. 109-116). Tirant Humanidades.

Sainz-Pardo, A. (2017). *Característica urbana, demográfica y funcional de un barrio periférico de la zona norte de Alicante. El caso de Virgen del Remedio*. [Trabajo Fin de Grado, Universitat d'Alacant]. <https://bit.ly/3QzUtha>

Simonsen, K. B. (2016). Ghetto-Society-Problem: A Discourse Analysis of Nationalist Othering. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 16(1), 83-99.

Subirats, J. et al., (2008). *Análisis y gestión de políticas públicas*. Barcelona.

Urteaga, E. (2012). Segregación y estigmatización de los barrios desfavorecidos en Francia. *Portularia*, 12(1) 39-47.

Uceda-Maza, F. X. (2011). *Adolescentes en conflicto con la ley. Una aproximación comunitaria: trayectorias, escenarios e itinerarios*. [Tesis doctoral, Universitat de València]. <https://bit.ly/3SM4GJv>

van den Berg, L., Braun, E., y Otgaar, A. H. J. (2004). Corporate Community Involvement in European and US Cities. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 22(4), 475-494.

Vélez-Restrepo, O. (2005). Actuación profesional e instrumentalidad de la acción. En G. Tonon, *Las técnicas de actuación profesional del Trabajo Social* (pp. 17-28). Espacio Editorial.

Vera-Ros, V. (2012). Las asociaciones de inmigrantes como motor de integración. El caso del municipio de Alicante. *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 55, 1-30. <https://bit.ly/3KVEwzF>